

THOMAS FAIST

A TRANSZNACIONÁLIS SZOCIÁLIS KÉRDÉS, AVAGY A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÚJRATERMELŐDÉSE EURÓPÁBAN*

Milyen következményekkel jár a határokon átnyúló foglalkoztatás és szociális védelem gyakorlata Európában a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából? A transznacionális szociális kérdésnek számos aspektusa van, mivel nemcsak az osztály, a társadalmi nem, az etnikum, a jogi státusz és a vallás által generált egyenlőtlenségekkel áll kapcsolatban, hanem azzal a percepcióval is, hogy erősödött a határokon átnyúló kölcsönös függőség, és hogy maguk a transznacionális interakciók is megkülönböztetéseket hoztak létre. A transznacionális szociális kérdés megértése szempontjából stratégiai jelentőségűnek tekinthetjük a nemzetközi migrációt, mert a szociális védelem fragmentált világának kapcsolódásait tárja fel. A nemzetközi migráció különösen azokba a társadalmi mechanizmusokba nyújt betekintést, amelyek a határokon átnyúló szociális védelmet erősítik, illetve abba, hogy ezek a mechanizmusok hogyan enyhítik a régi társadalmi egyenlőtlenségeket, és hogyan hoznak létre újakat.

Határokon átnyúló szociális védelem és mobilitás

Növekszik, vagy legalábbis tartósan magas szinten maradt a társadalmi egyenlőtlenség Európában. Ez az egyenlőtlenség egyrészt a jövedelmek – bérek és profitbevételek, fizetésből és befektetésből származó jövedelmek – közötti növekvő különbségekre vonatkozik, másrészt pedig az életesélyek közötti növekvő különbségekre Európa különböző régiói között (vö. ILO 2008). Az alábbi írásban azt vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben befolyásolják a szociális védelem stratégiai és a határokon átnyúló mobilitás az életesélyek megoszlását.

Ezzel összefüggésben a transznacionális migráció két példáját mutatjuk be, amelyek az egyenlőtlenség különböző dimenzióira vonatkoznak. Az első példa az Ukrajnából és Romániából érkező gondozószemélyzet, akik olasz és német

* Thomas Faist: On the transnational social question: How social inequalities are reproduced in Europe. *Journal of European Social Policy*, 2014, Vol. 24 (3), 207–222.

háztartásokban dolgozva tesznek szert jövedelemre maguk és családjuk számára. Néhányan közülük az eredeti lakhelyük és munkahelyük között ingáznak, és olyan különféle határokon átnyúló tranzakciókat hajtanak végre, mint az iskolai tandíjaknak, az egészségügyi szolgáltatásoknak, a gyerekek helybeni vagy távoli felügyeletének, vagy a rokonok gondozásának a kifizetésére szolgáló pénzügyi átutalások. Ugyanakkor hozzájárulnak a munkaerő reprodukciójához azokban a háztartásokban, ahol dolgoznak, például a gyerekek vagy az idősebb rokonok gondozása révén csökkentik a foglalkoztatóikra nehezedő terheket, így lehetővé teszik a munkaképes családtagok (főleg nők) számára, hogy belépjenek a munkaerőpiacra (Kofman 2012). A másik példa egy erősen férfiak dominálta iparágra, nevezetesen az építőiparra vonatkozik, ahol az Európai Unió tagországaiból vagy „harmadik országból” származó szerződéses, illetve egyéni vállalkozó munkásokat foglalkoztatnak. Itt egyrészt az egyéni vállalkozóként dolgozóknál merül fel a szociális védelem kérdése, amikor baleset történik a munkahelyen, másrészt a szerződéses munkások esetében abban a tekintetben, hogy a fizetés és a munkakörülmények színvonala hogyan viszonyul a helyi munkásokéihoz; továbbá mindkét esetben kérdéses az is, hogy az otthon maradt hozzátartozók részesülnek-e a szociális védelem bármilyen formájában. Némelyek egyaránt dolgoznak a hazájukban és külföldön, és ennek megfelelően esetükben a szociális ellátások iránti igény és azok biztosítása nem korlátozódik egyetlen jóléti állam területére. A gondozási és építési szektorokban igen rendszertelen a foglalkoztatás, és az érintettek időnként a hazájukban nem tudják biztosítani családtagjaik, főként a gyerekek és nagyszülők gondozását. Az ilyen helyzetek rámutatnak az érintett háztartásokban tapasztalható egyenlőtlenségekre – mind a származási, mind a migrációs célként szolgáló régiókban –, például a szociális jogokhoz való hozzáférés terén, a pénzügyi transzferek használatában, vagy a gyermeknevelés és a nemzedékek közti hatalmi viszonyok tekintetében.

Az alábbi elemzés azokat a társadalmi mechanizmusokat mutatja be, amelyek a határokon átnyúló kontextusban – ami Európában a transznacionális kontextus – jelentkező egyenlőtlenséget meghatározzák mind az európai uniós, mind az unióval szomszédos államokat illetően. A 'transznacionális' kifejezést itt ernyőfogalomként használjuk, amely a határokon átnyúló interakciók három lehetséges szintjét jelöli: az államközi kapcsolatokat (nemzetközi szinten), a nemzetállamok unión belüli kapcsolatait (szupranacionális szinten) és a világméretű kapcsolatokat (globális szinten). A 'transznacionalitás' mindig vonatkozik a nem állami cselekvőkre is, és kapcsolódik a transznacionális keretben megvalósuló társadalmasodás és szocializáció folyamataihoz, amelyeket a maguk összességében „transznacionalizációnak” nevezünk. Azokat a sűrű, határokon átnyúló társadalmi tereket pedig, amelyek a transznacionalizáció folyamatai révén keletkeznek, „transznacionális társadalmi tereknek” hívjuk. A transznacionalizációra úgy tekintünk, mint ami a személyek és csoportok közötti határokon átnyúló tranzakciók kvantifikálható mértékéként kezelhető egy, az alacsonytól a magasig terjedő skálán (Faist–Fauser–Reisenauer 2013).

Abból a kezdeti feltevésből kiindulva, hogy kimutatható korreláció egyfelől a transznacionalitás, másfelől a már korábban létező egyenlőtlenségek csökkenése és az új egyenlőtlenségek kialakulása között, ez az írás arra összpontosít, hogy fölmérje, hogyan viszonyul a határokon átnyúló szociális védelem a határokon átnyúló társadalmi egyenlőtlenségekhez; más szóval, az életlehetőségek szempontjából döntő erőforrások, státusz és hatalom eloszlásához. Ez megköveteli, hogy közelebbről megvizsgáljuk mind a nemzeti és európai politikát, mind a családok és hálózatok bevett gyakorlatait a transznacionális szociális terekben. A statisztika megerősíti, hogy a migránsok és mobil alkalmazottak életvilága az államhatárokon átnyúló módon szerveződik. Példának okáért a Német Szociális-gazdasági Panel (SOEP) 2010-es adatainak elemzése megmutatja, hogy a Németországban lakó migránsok 80 százaléka hajt végre különféle határokon átnyúló tranzakciókat, mint például átutalások, utazások és kapcsolattartás más országokban élő barátokkal és rokonokkal. Összehasonlításként láthatjuk, hogy a nem migránsoknak, vagyis a migráns háttérrel nem érintettek német állampolgároknak mindössze mintegy 30 százaléka hajt végre ilyen tranzakciókat.¹

Az az alapvető állításom, hogy a munkaerő-migráció és a határokon átnyúló szociális védelem bizonyos formái adaptív választ jelentenek a szociális kockázatokra és a hozzájuk kapcsolódó esélyegyenlőtlenségekre, de egyúttal fenn is tartják a régi egyenlőtlenségeket, és újakat teremtenek. Fontos észben tartani, hogy a határokon átnyúló migráció, amennyiben az nem politikailag motivált vagy kényszerített, a szocioökonómiai, kulturális és politikai átalakulás és az ezekhez kapcsolódó egyenlőtlenségek eredménye, amely egyenlőtlenségek bizonyos esetekben még növekednek is. Tehát a migráció nem, legalábbis közvetlenül nem járul hozzá az egyenlőtlenségek csökkentéséhez. Ez nem mond ellent annak a ténynek, hogy egyéni vagy családi szinten a földrajzi mobilitás és a transznacionalitás valóban sikeres stratégia lehet a foglalkoztatás és a szociális védelem megszerzésére (Goldin–Cameron–Balarajan 2012). Mindazonáltal, mint látni fogjuk, még ezen a szinten is növeli az egyenlőtlenségek termelődését és újratermelődését.

Ebből kifolyólag a transznacionális szociális kérdés az államok közötti társadalmi egyenlőtlenségek percepcióját és politizálódását befolyásoló folyamatokkal kapcsolatos, a mind regionálisan, mind globálisan több társadalmi egyenlőségre irányuló követelések határokon átnyúló perspektívájából (Faist 2009). Bizonyos értelemben a transznacionális szociális kérdés a globális szociális kérdés Európában megjelenő regionális manifesztációja; azzal a különbséggel, hogy Európa a civilizált jóléti államok uniójaként határozza meg önmagát (bár ez a sajátosság semmi esetre sem alkalmazható ugyanolyan módon az összes tagállamra). Mégis ez az a különbség, amely lehetővé teszi, hogy az Európában zajló nyilván-

¹ Lásd a „Transnationality and the Uneven Distribution of Informal Social Protection” alprojekt eredményeit a Collaborative Research Centre *From Heterogeneities to Inequalities* (CRC 882) projekt keretében (Diewald–Faist 2011). <http://pub.uni-bielefeld.de/luur/download?func=downloadFile&recordId=272537&fileId=2722538>

nos vitákon amellet érveljenek, hogy a közpolitika feladata, a szociális emberi jogokból következően – amelyeket például Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményben (*European Convention...* 1950), az Európa Tanács Európai Szociális Chartájában (*European Social...* 1961) és a Munkavállalók Alapvető Szociális Jogainak Közösségi Chartájában (*Community Charter...* 1989) kodifikáltak –, a társadalmi egyenlőtlenségek kezelése. Ezért helyénvaló a transznacionális szociális kérdés mint kifejezés. Az antiglobalizációs mozgalmak – hogy ezt a példát említsük – arra hívnak föl, hogy jelentős erőfeszítéseket tegyünk a szegénység csökkentéséért, és mindenki számára biztosítsuk a közoktatást és az egészségügyi ellátást (Cabrera 2011). A követelések azon az előfeltevésen alapulnak, hogy egy feltartóztathatatlan, de ugyanakkor kívánatos és egyre erősödő interdependencia alakul ki a különböző régiók között Európában. A követelések mögött az a normatív meggyőződés áll, hogy nem tekinthetjük legitimnek a súlyos társadalmi egyenlőtlenségeket (Heidenreich–Wunder 2008).

A tanulmány első része úgy vázolja fel az Európában jelentkező transznacionális szociális kérdést, mint a nemzetállami szociális állampolgárság kontextusában és az Európai Unióban létező vagy kitűzött egyenlőségi normák dacára jelentkező egyenlőtlenségi problémát. A nemzetállami és a szupranacionális kontextusok azonban nem megfelelőek a szociális védelemre irányuló stratégiák potenciáljának és következményeinek magyarázatához. Ebből következően a második részben transznacionális perspektívából kíséreljük meg megvilágítani a transznacionális terekben a migránsok és nem migránsok közötti határokon átnyúló társadalmi kapcsolatok relevanciáját a lehetőségeik és az egyenlőtlenségek szempontjából. A harmadik rész azokat a társadalmi mechanizmusokat vizsgálja, amelyek nemcsak nem segítik a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, hanem épp ellenkezőleg, erősítik azokat, és még új egyenlőtlenségeket is generálnak. Ennek megvilágítására példákat hozunk a háztartási és gondozási munkák köréből, valamint az építőiparból. Végezetül megfogalmazzuk az empirikus elemzésből következő kutatási kérdéseket.

Egyenlőségi normák és szociális állampolgárság

A mai Európában jelentkező egyenlőtlenségek arra az időszakra emlékeztetnek, amikor a 19. századi ipari országokban az uralkodó osztályok és a munkásosztály társadalmi mozgalmi közötti politikai konfliktusokban a „szociális kérdés” volt a központi probléma (De Swaan 1988). A különböző európai államokban az esélyek tekintetében általában és a jövedelmek tekintetében különösképpen tapasztalható egyensúlytalanságok (EC 2010) fényében az emberben felmerülhet, hogy vajon most éppen egy új társadalmi konfliktus küszöbén állunk-e, ezúttal transznacionális szinten és különböző törésvonalak mentén – nem pusztán osztályok

mentén, vagyis a tőke és a munka között, hanem egyre inkább a különbségek, azaz a heterogenitás olyan jellemzői mentén, mint például társadalmi nem, faj, etnikum, jogi státusz, szexuális orientáció, vallás és végül, de nem utolsósorban, a transznacionalitás. Jól mutatják ezeket a konfliktusokat a politikai csoportok és civil szervezetek határokon átnyúló különféle mozgalmi olyan ügyekben, mint a környezetvédelem, az emberi jogok vagy a genderpolitika (Carver–Bartelson 2011). Azok a fórumok, amelyeken megfogalmazzák a társadalmi egyenlőtlenségek kritikáját és a társadalmi egyenlőség követelését, ugyanolyan sokszínűek, mint az ebben a kérdésben érintett csoportok. Találhatók ezek között nemzetállami szinten jelentkező hangok, de a szupranacionális intézményeken – mint az EU – belüli hangok is, továbbá nemzetközi szervezetek, mint az ILO, és nem utolsósorban a (regionálisan szervezett) Szociális Világfórumban aktív társadalmi mozgalmak és hálózatok (Della Porte 2005).

Nem tekinthetjük magától értetődőnek azonban, hogy az érintetteknek, a politikai és gazdasági döntéshozóknak, valamint az aktivistáknak közös felfogásuk lenne arról, hogy miképpen győzhetők le ezek az egyenlőtlenségek. Szintén nem gondolhatjuk, hogy létezne egyfajta természetes evolúciója a globális szociális normáknak, amelyek a szupranacionális szociális jogokon és a határokon átnyúló szociális állampolgárságon keresztül érvényesíthetők lennének. A súlyos egyenlőtlenségekkel foglalkozó és ezáltal a szociális védelem egyes aspektusaira irányuló transznacionális szakpolitikai intézkedések nincsenek szilárdan megalapozva a nemzetállamon túlmutató szociális jogokban, és rendszerint nem valósíthatók meg európai szinten. A szupranacionális, vagyis európai szinten a szociális jogokat csak csekély mértékben kodifikálták; kivétel ez alól a társadalmi nemek közötti egyenlőség jogi szabályozása (Római Szerződés 141. cikke), valamint a munkahelyi biztonságra és egészségre, továbbá a tagállamok állampolgárainak unión belüli migrációjára vonatkozó jogszabályok (Faist 2001). Inkább az a helyzet, hogy a határon átnyúló szociális jogok valójában nem érvényesíthető normák, vagyis „puha jogok”, mint a multinacionális vállalatoknál a munkafeltételekre vonatkozó önkéntes szociális sztenderdek, vagy mint azok a szakpolitikák, amelyek közvetetten generálnak jövedelmet és nyújtanak szociális védelmet, mint például az EU közös mezőgazdasági politikája.

Ezért úgy tekinthetünk az „új” szociális kérdésre, mint diskurzusok és szakpolitikai intézkedések kialakulásának folyamatára nemzeti szinten (a társadalmi mozgalmak, a jóléti szervezetek és az állami intézmények keretében), szupranacionális szinten (mint az Európai Parlamentben és az Európai Bizottságban) és globális kontextusban is (mint az ENSZ vagy a Szociális Világfórum). Ez a folyamat a határokon átnyúló egyenlőtlenségek percepciójára és csökkentésére vonatkozik, tekintettel az egyenlőség normáira, amelyeket legmarkánsabban az

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában és különböző ENSZ-konvenciókban² fogalmaztak meg. Más szóval, a transznacionális szociális kérdés az egyenlőség követelményének a fényében vonatkozik a határokon átnyúló egyenlőtlenségekre, és felszólít a nemzeti határokon áttérjedő interdependenciák határokon átnyúló nyilvános tudatosítására. A transznacionális nyilvánosság színterei például a Szociális Világfórumban tiltakozó társadalmi mozgalmak és európai szinten az Európai Unión belüli civil szervezetek tevékenysége (mint az Inequality Watch).

A szociológiai egyenlőtlenségkutatások egyik alapvető megállapítása az, hogy az egyenlőtlenségeket csak az egyenlőség normáinak vonatkozásában tekintik egyenlőtlenségeknek (Hondrich 1984). Az egyenlőség normáit nemzetállami kontextusban a nemzeti alkotmányok testesítik meg, és azokon túl pedig az EU Alapvető Jogok Chartája és a globális vonatkozású ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tartalmazza. Nem léteznek azonban az egyenlőségnek olyan általánosan elfogadott normái – abban az értelemben, hogy kodifikáltak és jogilag érvényesíthetők lennének – amelyek a határokon átnyúló foglalkoztatáshoz kapcsolódó egyenlő szociális védelemre vonatkoznának. A szociális állampolgárságra vonatkozó klasszikus vita lehet – az emberi jogi sztemderdek mellett – a transznacionális szociális kérdés egyik értelmes kiindulópontja. T. H. Marshall (1964 [1950]) úgy tekintett a nemzetállami szinten intézményesített szociális állampolgárságra, mint egy lehetséges eszközre, amelyik csökkenti a piaci részvételből és a piacról való kirekesztésből származó kockázatokat, és amely a nemzetállamban való teljes jogú tagsággal járó egalitárius státusz.

A munkavállalók határokon átvívelő mobilitása – csakúgy, mint az eszmék terjedése és a szolgáltatások nyújtása – két szempontból is kihívás a nemzetállami keretek között létrejött jóléti állam számára, amely egyébként garantálja a szociális jogokat, és ezzel egyben megfelelő alapot teremt az egyenlőtlenségek percepciójára és politizálására. Először is itt van a jogok kérdése. A problémák a nem állampolgárok szociális védelmével kapcsolatban merülnek fel, hiszen azok nagy része életvitelszerűen lakik ugyan az adott országban, de gyakran nem rendelkeznek teljes körű szociális jogokkal (Morris 2002). Az Európai Unión belül a legtöbb ott élő, harmadik országból származó nem uniós polgárokat („letelepedetteket”) nem illetik meg ugyanazokkal a szociális jogok, mint a más tagállamokból érkező migráns polgárokat. A másik kérdés analitikus. A nemzetállamokon és a szupranacionális struktúrákon átnyúló transznacionális társadalmi

² Az ilyen konvenciókra példák az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyetegmánya (1966). Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában nevesített legfontosabb szociális jogok (22–27. cikk) magukban foglalják az oktatáshoz való alapvető jogot, a munkához való jogot és a szakszervezetekhez való csatlakozás jogát, valamint a minimálisan szükséges jövedelemhez, élelmiszerhez, ruházathoz, lakhatáshoz, egészségügyi ellátáshoz és szociális biztonsághoz való jogot. A migránsok számára ezeket a jogokat meghatározza például a munkavállalási célú bevándorlásról szóló 1949-es ILO-egyezmény vagy a migráns munkavállalók és családtagjaik jogainak védelméről szóló, az ENSZ által 1990-ben ratifikált egyezmény, amely magában foglalja a migráns munkavállalók családjaik jogait is. A szociális biztonság és a migráció intézményi szempontú áttekintéséhez lásd például Crevits–Van Buggenhout 2005: 33–41.

tereket, s ebből kifolyólag a gyakorlatok transznacionális jellegét is figyelembe kell venni ahhoz, hogy megértsük a szociális védelem tényleges visszahatásait az egyenlőtlenségekre.

Először is az EU-n belüli szupranacionális fejlemények nyújtanak betekintést a migránsok és a határokon át közlekedő foglalkoztatottak szociális jogainak egyre növekvő komplexitásába a szabályozás jó néhány szintjén. A különböző nemzetállami rendszerek európai szinten való összekapcsolása eltérő lehetőségeket teremt mind a tagállami, mind a harmadik országból érkezők számára, még akkor is, ha az utóbbiak rendelkeznek állandó tartózkodási és munkavállalási engedéllyel. Figyelembe véve a szociális jogok alacsony mértékű intézményesedését az uniós szinten, nem lepődünk meg azon, hogy jelentős különbségek vannak a határokon átlépő uniós polgárok (mint mondjuk az Olaszországban dolgozó francia állampolgárok) és az unión kívülről jövők (mint mondjuk a Németországban élő ukrán állampolgárok) között. Míg az uniós polgárok az első naptól fogva mint munkavállalók jogosultak nagyjából ugyanazokra a szociális jogokra a többi tagállamban, nem ez a helyzet a harmadik országbeli állampolgárokkal, akik csak akkor igényelhetnek jogosultságot, ha már megkapták a tartózkodási és a munkavállalási engedélyeket, és ezáltal elnyerték a letelepedett státuszt. Már ezen a ponton világossá válik, hogy az európai uniós szinten megvalósuló szociális jogok tekintetében megállapítható az uniós polgárok nemzetállami eredetű jogosultságainak a koordinációja (mint pl. a szociális jogosultságok átvitelének lehetősége az egyik tagállamból a másikba), míg az unión kívüliek számára a státusz a rájuk vonatkozó kétoldalú egyezmények függvénye.³

Jelen állapot szerint nincs esély arra, hogy harmonizálják a harmadik országbeliek és az uniós polgárok között a státusz kérdését, mert a nemzetállami alapú jóléti államok nem hajlandók szupranacionális intézményekre átruházni a munkaerőpiacuk és a szociális védőrendszerük feletti kontrollt. Az EU szempontjából kíváncsian a tagállamok közötti verseny és az ebből adódó kevesebb szociális jog és magasabb nemzetközi versenyképesség. Ezt egyértelműen példázza a munkavállalók mozgásszabadságának kérdése. Az olasz származású argentinok felvehetik őseik állampolgárságát, és ezzel lehetővé válik számukra a letelepedés nemcsak Olaszországban, hanem bármely másik uniós tagállamban is. A román állampolgárságot nyerő moldovaiak számára, mivel jogot szereztek rá, biztosított az európai unió belüli mozgásszabadság. Az ezekben és a hasonló jellegű esetekben a többi tagállamnak nincs ráhatása a munkavállalók állampolgárságon alapuló mobilitására. Viszont ellenőrizni tudják a harmadik országbeliek mozgását. Ezen a módon a tagállamok a harmadik országbeliekkel szemben arra használják a migrációs ellenőrzést, és időnként az állampolgárság megszerzésének szabályozását, hogy szabályozzák a saját munkaerőpiacukat (ezáltal a bérköltségeket is) és a szociális állampolgárságot – ami természetesen szuverén joguk. Azt azonban

³ Az egyes szomszédos államokkal kötött társulási egyezmények, főleg Törökország esetében, némileg privilegizáltabb státuszt biztosítanak az ezen országokból érkezőknek.

egyre inkább az Európai Bizottság határozza meg és definiálja, hogy mitől lesz valaki „munkavállaló”. Így a nemzetállami állampolgársághoz való hozzáférés egy közvetett eszköz lesz arra, hogy ellenőrizték a munkaerőpiacot és a szociális jogokhoz való hozzáférést.

Az Európai Unió ebből a szempontból teljesen egyedülálló intézményrendszer. A munkavállalók/polgárok határokon átnyúló mobilitása nemzetközi vagy államközi migrációnak is tekinthető, bár az európai jogrend ezt belső migrációnak tekinti. Az a tény is ezt nyomatékosítja, hogy az EU olyan intézményei, mint az Európai Bizottság és az Európai Parlament „mobilitásként” határozza meg az uniós polgárok határokon átnyúló mozgását, míg a „migráció” fő szabályként a harmadik országbeliek mozgására vonatkozik (Faist–Ulbricht megj. előtt). A „mobilitást” tehát úgy tekinthetjük, mint „első osztályon” történő migrációt, hiszen nem vonatkoznak rá a sok utánjárással járó vízum- vagy tartózkodási megkötések, amelyek jellemzik az EU és harmadik országok közötti nemzetközi mobilitást vagy migrációt.

A szociális védelem transznacionális nézőpontból

Az eddigiekben a nemzetállami alapú jóléti államokkal, az EU intézményi felépítésével és a nemzetközi konvenciókkal kapcsolatban tett megállapítások kétségtelenül szükségesek ahhoz, hogy megértsük a szociális uniós polgárság és a szociális jogokra való jogosultság jogi és politikai aspektusait. Mindazonáltal ezek nem elégségesek ahhoz, hogy megértsük a társadalmi egyenlőtlenségek határokon átnyúló jelenségeit. Ha csak a nemzeti és a szupranacionális perspektívára szorítkozunk, akkor egyedül a jelenség bevándorlási oldalát vesszük szemügyre, elhomályosítva az államhatárokon átnyúló mellérendelt kapcsolódásokat. A transznacionális nézőpontra van szükség ahhoz, hogy ezeket a kapcsolódásokat is megvizsgáljuk, hiszen ez a megközelítés túlmutat az olyan eszközökön, mint a kétoldalú nemzetközi egyezmények, és magában foglalja a transznacionális társadalmi terekben a migránsok és eltartottjaik között működő (informális és magánjellegű) szociális védelmi mechanizmusok szintjét (Sabates-Wheeler–Feldman 2011). Ez azt is jelenti, hogy ha meg akarjuk érteni a határon átnyúló tranzakciók összefüggésében megjelenő szociális védelmet, akkor arra kell összpontosítanunk, hogy ténylegesen hogyan biztosítják a szociális védelmet, és hogy ennek milyen hatása van a társadalmi egyenlőtlenségekre.

A transznacionális megközelítés kritikus a metodológiai nacionalizmussal szemben, vagyis a társadalomtudományban gyakran magától értetődőnek tekintett feltevessel, hogy a nemzetállamok vagy a nemzetállami alapú társadalmak a természetes egységei az elemzésnek és az adatgyűjtésnek. Annak érdekében, hogy túlhaladjuk ezt a némileg megkopott álláspontot, a transznacionális elemzés vonatkoztatási pontjait világosan jelezni kell (Faist 2012). A transznacionális megközelítés kezdőpontja egyfelől a határokon átnyúló tranzakciók

mértéke és sűrűsége, más szóval a transznacionalitás. Másfelől a transznacionális megközelítésnek alkalmaznia kell az elemzés különböző szintjeit, nevezetesen a helyi, a nemzeti, az európai és a globális szinteket, és, amennyire lehetséges, az ezen szintek közötti kölcsönhatásokat is elemeznie kell, mivel a transznacionális tranzakciók kapcsolódási pontjai megtalálhatók minden egyes szinten.

A határokon át mozgó munkavállalók térbeli mobilitását nem szabad a határokon átnyúló interakciók kizárólagos aspektusának tekinteni. Ha meg akarjuk érteni ezt a jelenséget, akkor megfelelő mértékben figyelembe kell venni azon viszonylagosan „immobil” családtagok és más rokonok szerepét is, akik otthon maradnak, és ezáltal sokszor lehetővé teszik a határokon átvélő mobilitást és migrációt. Nem mindegyik, határokon átnyúló tevékenységet folytató egyén vagy csoport lépi át rendszeresen a kettő vagy több nemzetállam közötti határokat. Ebből kifolyólag nemcsak a letelepedett migránsok, hanem az ő időnként „immobil” családtagjaik és az egy helyen hosszú ideje már letelepedett migráns csoportok tagjai is határokon átnyúló aktivitást mutatnak.⁴ Csak így válnak láthatóvá a transznacionalitás koncepciójának előnyei. A transznacionalitás az emberek és csoportok államhatárokon átnyúló társadalmi tevékenységét jelöli. A kifejezés magában foglalja a társadalmi élet – a családi, a szociokulturális, a gazdasági és a politikai élet – különböző szféráiban zajló határokon átnyúló tranzakciók egész spektrumát, az utazástól kezdve a pénzügyi átutalásokig, és azokat a többoldalú kapcsolatokat, amelyek ezekben a tevékenységekben létrejönnek, egészen a gondolatok és eszmék cseréjéig. Így tekintve a transznacionalitás a különbségek jelölője, hasonlóan az életkorhoz, a társadalmi nemhez, az állampolgársághoz, a szexuális orientációhoz, a kulturális preferenciákhoz és a nyelvhasználathoz. A transznacionalitás különböző formákban nyilvánulhat meg, és értelmezhető egy részvételi skálán az alacsonytól a magasig, vagyis a nagyon kevés átmeneti kapcsolattól a többszörös, sűrű, hosszú távú kapcsolatokig. A mi céljaink szempontjából ez azt is jelenti, hogy a határokon átnyúló foglalkoztatásban érintett népcsoportok, vagyis a nem migránsok és családjaik nem kategorizálhatók egyszerűen transznacionálisként vagy nem transznacionálisként, hanem inkább a transznacionalitás különböző mértéke szerint. Példának okáért, a migránsok különböző mennyiségű pénzt – vagy egyáltalán semmi pénzt sem – utalnak át otthon maradt családjaiknak. Általában véve az átutalások folyósítása fontos szerepet játszik a háztartási jövedelmekben Kelet-Európában (Chukanska–Comini 2012). Sajátos módon az átutalások hivatalos nyilvántartása rendszerint alábecsüli az átutalások tényleges mértékét, amelyek gyakran a hivatalos adatok dupláját teszik ki. A hivatalos források hasonlóképpen nem mérik az ún. „fordított” átutalásokat, amelyek a szülőföldről mennek külföldre.

A szociális védelem struktúráit formális és informális, állami és nem állami dimenziók mentén jellemezhetjük. Kisebb léptékben léteznek nem formális,

⁴ A határokon átvélő migrációban érintett emberekről megállapítható, hogy transznacionális gyakorlatot is folytatnak, lásd Mau (2010) írását.

baráti hálózatok, csakúgy, mint magasan intézményesített nemzeti és családi csoportok. A migráció melletti döntésre úgy tekinthetünk, mint amely viszonyossági alapon biztosítja a családot az elszegényedés ellen (mint pl. a különböző szociális kockázatokkal szembeni kölcsönös segítségnyújtás) arra az esetre, ha váratlan költségek merülnének föl, mondjuk, betegség miatt. Különösen fontosak a szociális védelem azon informális formáit, ahol csődöt mond vagy nem létezik a formális társadalombiztosítás. Gyakran idetartozik a rokonok közötti pénzügyi átutalás, például azért, hogy segítsen az ingatlanvásárlásban vagy a nyugdíjbiztosítás fizetésében, vagy egy rokonnak a tanulmányai folytatásában. A bevándorlás célországaiiban egyáltalán nem garantált a közösségi intézményekben való gyerekgondozás biztosítása, és ezért időnként szükség van a külföldről érkező rokonokra, akik vigyáznak a gyerekekre, hogy a szüleik munkát vállalhassanak. Időnként idősebb rokonokat hoznak át, mivel ők szülőföldjükön nem kapják meg a megfelelő gondozást vagy ellátást.

A transznacionális nézőpont az egyének és csoportok közötti határokon átvívelő tranzakciók kontextusában jelentkező egyenlőtlenségekkel foglalkozik. Az adott kutatási kérdéstől függenek a megfigyelés és az elemzés egységei, mert a tranzakciók különböző szinteken történhetnek, például a háztartásokban, a helyi vagy vallási közösségekben és szervezetekben.

Az egyenlőtlenség mechanizmusai

A munkaerő áruvá válásának példáján keresztül láthatjuk, hogyan keletkeznek a határokon átvívelő egyenlőtlenségek a gyakorlatban. Ebben a folyamatban a családon belüli munkamegosztás piacosodik, és pénzben kifejezett ára lesz. Bizonyos EU- és OECD-országokban a munka bizonyos szférái, mint például a tartós idősgondozás és a házimunka, egyre inkább áruvá válnak. A gondozás és a házimunka a tevékenységek olyan komplexumából állnak, amelyek megteremtik a létfenntartás napi szintű követelményeit az egészség és a jólét fenntartása érdekében. Jelenleg a gondozás és a házimunka – mind a hagyományos családi kontextusban, mind annak kommercializálódott formájában – olyan terület, ahol elsősorban nők, határokon átlépő munkavállalókat foglalkoztatnak. Ez részben azzal a ténnyel magyarázható, hogy az OECD-országokban folyamatosan nő a nők foglalkoztatási aránya, aminek következtében a nők többé nem képesek a gondozási és háztartási feladatokat ugyanolyan mértékben ellátni, mint korábban (Pfau-Effinger 2000). Ebből kifolyólag a gondozói munka egy mindinkább bővülő foglalkoztatási ágazat – az ILO szerint mintegy 100 millió migráns végez fizetett munkát ebben a szektorban világszerte –, és a gondozásra szoruló idősök száma is egyre növekszik, ahogy egyre több nő dönt úgy, hogy ipari-kereskedelmi vagy hivatali munkát vállal a munkaerőpiacon.

Az áruvá válás egy másik példája az építőipar, méghozzá az igen intenzív áruvá válás példája. A nyugat-európai államokban (a függő) egyéni vállalkozó munká-

sok aránya drasztikusan nőtt az utóbbi években, különösen a kelet-közép-európai államok uniós csatlakozása óta, aminek következtében a munkaerő szabad áramlása indult meg ezekből az országokból. Az ilyen (pszeudo)vállalkozó munkások jelentős részének egyáltalán nincs társadalombiztosítása, vagy nem kellő mértékű van. A függő önfoglalkoztatás feltételei sajátosan olyanok, hogy a munkáltató megkerülheti az elbocsátás elleni szabályokat vagy a határozott idejű szerződések határozatlan idejűre változtatásának szabályait. Gyakran nem alkalmazható a munka törvénykönyve, mivel magánszerződéseket kötöttek, ami azt jelenti, hogy a szerződés tekintetében a munkavállalók után nem kell járulékokat fizetni, és egyéni vállalkozó munkásokként kezelik azokat, akik valójában alá vannak vetve a munkáltatók direktíváinak (EP 2013).⁵ A dolgok ezen állapotának egyik hosszú távú következménye, hogy ezeknek a munkásoknak nem lesz majd megfelelő nyugellátásuk.

A határokon átívelő mobilitás stratégiai szociális védelmi kapcsolatokat teremtenek az anyaország és a foglalkoztatást nyújtó célsország között. Ezen országok szociális és migrációs szakpolitikáinak idevonatkozó szabályai azonban nem alkotnak egy koherens határokon átnyúló keretet a társadalmi integrációra, mivel a jóléti államokban a szociális juttatásokhoz való hozzáférést és jogosultságot még mindig a migránsokra vonatkozó határrendészeti szabályozás határozza meg. Például a szociális juttatásokhoz való hozzáférés különböző fokozatai léteznek attól függően, hogy a tartózkodási és munkavállalási engedély melyik fajtájáról van szó (lásd Sainsbury 2010). A munkaerő iránti igény diktálja a munkavállalási engedélyek kiadását, és ezért a közép- és kelet-európai munkavállalók Dél- és Nyugat-Európába irányuló migrációját és mobilitását is. Azokban az országokban, ahol nagy volt az igény a gondozásban dolgozó munkavállalók iránt, és ahol viszonylagos dereguláció érvényesült a házi- és gondozási munkában való foglalkoztatás tekintetében – mint például Nagy-Britanniában vagy a dél-európai tagállamokban –, a migrációs szabályok kevésbé voltak szigorúak. Ez igaz volt 2004 után is, amikor jó néhány tagállam, mint Nagy-Britannia, eltörölte az új tagállamokból érkező munkaerővel szembeni akadályokat, míg más tagállamok, mint Németország, egészen az utóbbi időkig fenntartották a szigorú szabályozást. A helyzet hasonló a férfiak által dominált iparágakban is, amilyen például az építőipar.

Annak érdekében, hogy tetten érhessük az egyenlőtlenségek újratermelődését, illetve termelődését, abból az alapvető feltevésből fogunk kiindulni, hogy a kulcsfontosságú társadalmi mechanizmusok beazonosítása jelentős lépés azon ok-okozati folyamatok rekonstruálásában, amelyek relevánsak az egyenlőtlenségek szempontjából. A „társadalmi mechanizmus” terminus ismétlődő folyamatokra és fejleményekre vonatkozik, és összekapcsolja a beazonosítható kezdeti feltételeket a konkrét eredményekkel (McAdam–Tarrow–Tilly 2001: 24). Hogy

⁵ A függő önfoglalkoztatás a munkakapcsolat olyan formája, amelyben a munkás formálisan egyéni vállalkozó, de a tényleges alkalmazottak körülményeihez hasonló körülmények között van foglalkoztatva. Az építőiparon kívül ilyen jogi konstrukció található elsődlegesen még a szállítmányozásban, a biztosítási szektorban, széles körben a szolgáltató szektorban és a hirdetési piacon.

megmutassuk, hogyan generálódnak és termelődnek újra az egyenlőtlenségek, megkülönböztethetjük a társadalmi mechanizmusok különböző típusait és az elemzés különböző szintjeit (1. táblázat). A társadalmi mechanizmusok különböző típusainak tekinthetjük például a hierarchizálást, a kirekesztést, a lehetőségek halmozását és monopolizálását („opportunity hoarding”), a kizsákmányolást, valamint a hozzájuk kapcsolódó specifikus gyakorlatokat (a további mechanizmusokról lásd Diewald–Faist 2011). Az elemzés során megkülönböztetjük a közép szinten működő – azaz a kiscsoportok és az egyének hálózataira vonatkozókat – a társadalom egészére vonatkozó mechanizmusoktól, vagyis a társadalmi intézményeken keresztül működő mechanizmusoktól. A középsztintű intézményi mechanizmusok az egyének, csoportok és interperszonális hálózatok közötti kapcsolatokat határozzák meg, vagyis az egyéni és a kollektív aktorok közötti viszonyokat. A társadalom egésze szintjén az intézményi mechanizmusok a struktúrák jelentőségére vonatkoznak, valamint azok (újonnan kibontakozó) jellemzőire a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulása szempontjából. Specifikusan a középső szint perspektívájából a hangsúly a határokon átvélő mobilitásnak az „otthon maradtakra” (azaz a szülőföldön maradtakra) gyakorolt hatásain van. A világ különböző részein – Kelet-Európában, Latin-Amerikában, Afrikában és Délkelet-Ázsiában – végzett néprajzi tanulmányok azt mutatják, hogy azok a nők, akik egy másik országba migrálnak foglalkoztatás céljából, rendszerint pótanyák, nagymamák vagy más rokonok gondozására hagyják a gyerekeiket, de csak ritkán hagyják az apák gondozására (lásd Parreñas 2005). Nincs azonban elegendő bizonyítékunk arra, hogy megállapítsuk, a gondozói és gyermekgondozói munkában milyen mechanizmusok generálják és termelik újra az egyenlőtlenséget a célországban és a szülőföldön. Az építőiparban elsősorban a vállalkozások és az ügynökök működnek „transzmissziós szíjként”. A kilencvenes évek közepe óta a munkások az építőiparban egyre kevésbé klasszikus értelemben vett munkások (Faist 1997), hanem jogi értelemben egyre inkább egyéni vállalkozók.⁶ Különbösen az utasításoknak alávetett, pszeudo egyéni vállalkozó munkások dolgoznak bizonytalan feltételek között, és alig képesek rendszeres szociális védelmi hozzájárulást nyújtani a szülőföldjükön élő családtagjaiknak.

⁶ A szerződéses munkások az alvállalkozók alkalmazottai és az alvállalkozók a fővállalkozóval állnak szerződésben a szolgáltatás szabadságának az Európai Unió által biztosított értelmében, vagy a harmadik országokkal kötött kétoldalú egyezmények értelmében.

1. táblázat: A társadalmi mechanizmusok és a társadalmi egyenlőtlenségek eredete (példák)

Társadalmi formáció	Középszint	Társadalmi szint
Általános társadalmi mechanizmusok	Kis csoportok és hálózatok	Társadalmi intézmények
Kirekesztés	<i>Kapcsolódások</i> (pl. hálózatokhoz és állásokhoz való hozzáférés)	<i>Bevándorlási politika és állampolgárság</i> (pl. rendezetlen jogállás, körkörös migráció, vízumkövetelmények)
Hierarchizálás	<i>Állások osztályozása</i> (szakképzett vagy szakképzetlen)	<i>Szenzációhajhászás</i> a tömegkommunikációban
Lehetőségek halmozása és monopolizálása („opportunity hoarding”)	<i>Támogatói hálózatok</i>	<i>Esélystruktúrák</i> a munkaerőpiacon
Kizsákmányolás	<i>Hatalmi aszimmetriák</i> (pl. házimunka)	<i>Negatív redisztribúció:</i> a gondozásban dolgozók és más szakképzett munkások kivándorlása (agyelszívás), fordított pénzügyi átutalások a szülőföldről a célországba

A befogadást és *kirekesztést* illetően azért fontos a csoporttagság és a hálózatokban való részvétel, mert többek között ezek biztosítják és teszik lehetővé az állásokhoz, a szálláshoz és a *gyerekgondozáshoz* való hozzáférést. A szolgáltatói szektorban dolgozó migránsok számára kulcsfontosságú a csoporthoz vagy klikkhez való tartozás az álláskeresésben, de abban is, hogy megszervezzék a gyerekek gondozását, illetve az otthon maradt idős rokonok ellátását, amíg külföldön vannak (Piperno 2007). A nemzetállami társadalom szintjén a tagságot illetően meghatározóak a *bevándorláspolitikai intézkedések* és az *állampolgárság* feltételei. Az európai uniós szinten azért fontos egy konkrét államhoz való tartozás és az ebből következő teljes jogú tagság az állampolgárokat (mint pl. szociális jogok), illetve az uniós polgárokat (mint pl. az utazás szabadsága és a letelepedés joga az uniós tagállamokban) megillető egyenlő jogok értelmében, mert ezek lehetővé teszik a határokon átvélt utazást, és ezáltal biztosítják a magasabb fokú transznacionalitást a határokon átnyúló mobilitás terén. Amikor Románia – a gondozásban foglalkoztatott szakképzett dolgozók egyik legnagyobb kibocsátója Dél-Európa számára, de olyan országok számára is, mint Németország – az Európai Unió tagja lett 2007-ben, megszüntették a (rövid idejű tartózkodásra vonatkozó) vízumkötelezettségeket és más akadályokat is felszámoltak. Ezzel szemben Ukrajna, amely szintén a gondozásban dolgozók egy jelentős kibocsátó-

ja, továbbra is harmadik ország marad, ennek a transznacionalitásra vonatkozó minden következményével együtt. Tehát egy uniós ország polgárának lenni biztosítja az utazás szabadságát, és ez jelentősen megváltoztatja a helyzetet a gondozásban foglalkoztatott szakképzett dolgozók mobilitását illetően. A romániai kiskorúak gyakrabban meg tudják látogatni a gondozásban dolgozó anyáikat Olaszországban, mint ukrán kortársaik, ami, ahogy az várható volt, hatást gyakorolt az anyák és gyermekeik közötti bizalmi viszonyra. Ráadásul a Romániából származó női munkások foglalkoztatási státusza nagyobb jogi biztonságot nyújt, mint az Ukrajnából érkező női munkásoké. Az egyenlőtlenség tekintetében ez azt jelenti, hogy a Romániából, illetve Ukrajnából Olaszországba érkező migránsok különböző opciókkal rendelkeznek az utazási szabadságot és a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést illetően. Politikai vitákban gyakran felmerül az uniós polgárok és az unión kívüli állampolgárok egyenlőtlen bánásmódjának kérdése szerte Európában (Bauböck et al. 2006). Összegezve tehát, az állampolgárságon alapuló jogi helyzet hatást gyakorol az egyenlőtlenségekre a transznacionalitás tekintetében, de az erőforrások vonatkozásában is, ami például abban nyilvánul meg, hogy azt az időt, amit a családtagok gondozásával lehetne tölteni, ehelyett a konzulátusok előtti hosszú sorok végigállítására kell fordítani.

Ugyanakkor ez megmutatja, mennyire korlátozott a jogi státusz mint heterogenitásmutató abból a szempontból, hogy megmagyarázzuk és megértsük az egyenlőtlenségeket. Annak ellenére, hogy megszüntették az Európai Unión belül a munkaerő-piaci korlátozásokat, a foglalkoztatási helyzet nem javult lényegesen a dél-európai tagállamokban a Romániából, Bulgáriából vagy Lengyelországból érkezők számára a munkafeltételek és a jövedelem tekintetében (amiként azt az informális gazdaságban is látjuk). Tehát kimutatható a *hierarchizálás* az uniós országokból érkező munkások között. Példának okáért Olaszországban vagy Spanyolországban az álláslehetőségek a kelet-európai EU-országokból érkezők számára főleg az ún. alacsony képzettséget igénylő és alacsonyan fizetett állásokra korlátozódnak. Ez tulajdonképpen *lefokozást* jelent „mobil” munkaerőből – vagyis határokon át mozgó munkásból – „migránsná”, vagyis az unión kívülről érkezőkhöz hasonló társadalmi státuszba; ami ugyanúgy vonatkozik a gondozásban és házimunkában alkalmazottakra, mint az építőiparban és sok szolgáltatásban dolgozókra (Recchi–Triandafyllidou 2010: 141). Ezek a munkások – mint sok unión kívülről érkező is – egyfajta rugalmas munkaerő-tartalékot jelentenek.

A hierarchizálás lényege, hogy „szakképzetlen” munkának minősítik és sorolják be a gondozási és házimunkát. A gondozási és házimunkát magától értetődően a szakképzetlen genderspecifikus munkába sorolják, nem utolsósorban azért, mert azokban az országokban, ahonnan az ezen a területen dolgozó női munkások nagy része származik, még nem piacosították az efféle munkát olyan nagymértékben, mint a célországokban. Ugyanakkor sok kelet-európai és fülöp-szigeteki nő, aki ilyen munkát végez Európában, valójában szakképzett munkás, aki megszerzte az adott szakképesítést a szülőföldjén. Például Nyugat- és Dél-Európában sok Ukrajnából érkező, gondozást végző nő szakképzett ápolónői végzettségű

(Lutz 2010). Ez a minta mutatható ki módosított formában az építőiparban is. Különösen a nagy építkezéseken, ahol a termelési módszerek szervezeterorientáltak, és a fővállalkozók nem akarják foglalkoztatni saját szakmunkáscsapatukat, kereslet jelentkezik a (más országokból származó) alvállalkozókra, akik képzett szakmunkásokat tudnak biztosítani. Általában véve tehát nem a szakképzetlen munkások azok, akik kiteszik magukat ennek a határokon átnyúló életformának, és ez a besorolás a hierarchia fenntartását szolgáló eszköznek bizonyul.

Társadalmi szinten nem pusztán a jogi differenciálódás hozza létre az itt leírt hierarchizálást, hanem a tömegkommunikációban megjelenő *szenzációhajhászság* szemantikai mechanizmusai is. Az utóbbi években különösen azoknak az anyáknak az ügye került az érdeklődés homlokterébe, akik migránsként vállalnak munkát nyugat- és dél-európai országokban. A sajtóban és a médiában híradások jelennek meg „euroárvákról” vagy „szociális árvákról”, akiknek az állítólagos „rossz” anyjuk nyugatra megy, hogy személyes előnyöket keressen a foglalkoztatáson keresztül, anélkül hogy figyelembe venné azokat a negatív hatásokat, amelyeket ez védtelen gyermekeire gyakorol (Pustułka 2012, hivatkozással Sylwia Urbańskára). Az ilyen kategorizálás egyik következménye a szociális státuszra vonatkozó szemantikai osztályozás, ebben az esetben a „jó” szülő és a „rossz” szülő. Az empirikus kutatás lehetővé teszi a differenciáltabb értékelést, és megmutatja azokat a különböző stratégiákat – az időnkénti telefonhívásoktól és hazalátogatásoktól kezdve a gyerekek és más eltartottak célországba való áttelepítéséig –, amelyeket a „transznacionális anyaság” és „transznacionális apaság” kontextusában alkalmaznak annak érdekében, hogy csökkentsék az elválással járó pszichés gyötrelmeket (lásd még Dreby–Adkins 2010). Számos nő, aki a gondozás területén dolgozik, és számos, Nyugat-és Dél-Európában foglalkoztatott férfi építőipari munkás gyakorlata magas fokú transznacionalitást mutat a tekintetben, hogy a kommunikáció magas szintjén tartanak kapcsolatot a családjukkal, különösen a gyerekekkel. Az ezen a területen folyó kutatás ugyanakkor azt állapította meg, hogy a szülőföldön maradt gondozást nyújtó személyek – például nagymamák – maguk is túl vannak terhelve munkával. Sokszor ugyanilyen problematikus ezen családok célországokban élő tagjainak a gondozási helyzete. Míg a migránsok gondozást nyújtanak és segédkeznek az alkalmazói háztartásában, a saját gyerekeik gondozása hiányt szenved, mert munkájuk nem teszi lehetővé, hogy saját gyerekeiket is gondozzák (Pérez Orozco 2009).

Bizonyos (etnikai, vallási, nemzeti) csoportok időnként társadalmi elzárkózáshoz folyamodnak privilegizált helyzet kialakítása és saját lehetőségeik növelése érdekében, például ezt látjuk egyes városnegyedek gasztronómiai szektorában (Tilly 2005: 153–170). Egy másik példa a térbeli és foglalkoztatási „rés” elfoglalására az, amikor Olaszországban kizárólag román ápolónők látják el az időskori ápolást egy egész városnegyedben vagy egy egész városban. Az új migránsokat azért toborozzák, hogy más foglalkoztatóknak dolgozzanak, vagy hogy azok helyébe lépjenek, akik visszatérnek Kelet-Európába. Ilyen esetekben a saját országból származó emberek beépítése – ami egy a *lehetőségeket monopoliz-*

záló mechanizmus – biztosítja, hogy csak egy adott csoport tagjai (pl. az azonos szülővárosból származók) vagy egy adott támogatói hálózat tagjai részesüljenek a lehetőségekből. Ez növeli az egyenlőtlenséget az állásokhoz való hozzáféréshez kapcsolódó kategorizáláson keresztül más csoportok tagjainak jövedelméhez képest. Ugyanakkor ez a védelem egy formája is, miként Karl Polanyi (2001 [1944]) is leírta: a munka áruvá válása miatt a munkások akkor képesek jobban harcolni a jobb körülményekért és jobb bérekért, ha egyesülnek és összetartanak, ennek pedig a legbiztonságosabb útja az azonos országból származó kollégákkal való együttműködés. Ez jól látható a hivatalos papírokkal nem rendelkező munkások sztrájkjainál (*'sans-papiers'*, Barron et al. 2011). Mind a lehetőségek halmozása, mind a kizsákmányolás (lásd lentebb) olyan társadalmi mechanizmusok, amelyek monopolizáláshoz vezetnek. A monopóliumokat például sztereotipizálással védik, amelynek révén másokat, mondjuk, lustának vagy tanulatlanak kategorizálnak. A lehetőségek halmozásához és monopolizálásához gyakran társul a kizsákmányolás; ilyen például az, amikor a támogatott kivándorlás keretében rokonokat kényszermunka jellegű körülmények között tartanak, és arra kényszerítik őket, hogy kifizessék a bevándorlás költségeit.

Az olasz szociális védőrendszer keretében az informális toborzás új lehetőségeket nyit meg a Közép- és Kelet-Európából származó nők számára. Ellentétben például a német rendszerrel, az olasz szociális védőháló nem nyújt formálisan szabályozott gondozási ellátást intézményeken keresztül (mint a gondozási biztosítás), és ez jogi keretek és kollektív béralku nélküli gondozási foglalkoztatást tesz lehetővé (vö. Bettio–Simonazzi–Villa 2006). Ennek következtében megfigyelhető az új idősgondozási informális védelmi struktúrák kialakulása, amelyek nem olyan magasan differenciáltak, mint a formális szociális jóléti rendszerek.

A határokon átnyúló szociális védelmi stratégiák tekintetében tehát a transznacionalitás foka nagyon is releváns (Diewald–Faist 2011). A transznacionalitás magas foka esetében – vagyis a határokon átnyúló kontaktusok, csomagok és pénz rendszeres küldése, gyakori külföldre látogatás, sőt akár kettős állampolgárság előfordulása esetén – nagy a valószínűsége annak, hogy családokon és bárati klikkeken belüli informális szociális védelem alakul ki határokon átnyúlva. Amikor a transznacionalitás alacsony fokát látjuk, akkor a célországban található helyi hálózatok nagyobb szerepet játszanak. Ezt a feltevést igazolja a szociális védelmi stratégiák részletes elemzése, amelyet a határokon át mozgó munkások különböző kategóriáiban végeztek, török–német (munkát kereső migránsok és menekültek), lengyel–német (unió belüli migránsok és szezonális munkások) és kazah–német viszonylatban (német nemzetiségűek érkezése Kazahsztánból), megvizsgálva a transznacionális tereket az időskori gondozás, az egészségügy, az oktatás és a gyermekgondozás területein. A szociális védelem transznacionálisan orientált formái olyan sajátos társadalmi mechanizmusokban fejeződnek ki, mint például az átmeneti gondozási megbízás, amikor a célországban született gyerekeket a család szülőföldjére küldik, hogy hosszabb időszakra a rokonok gondjaira bízák őket, és így ott járjanak iskolába, ami által társadalmi ellenőrzést gya-

korolnak. Az ilyesfajta gyakorlat állandósítja az egyenlőtlenségeket, ugyanannyira, amennyire korlátozza a gyerekek autonómiáját is, és ezáltal a fejlődésre való képességüket. A fentebb említett transznacionális társadalmi terek közül ez különösképpen a német–török társadalmi tér esetében figyelhető meg, amelyet a másik két transznacionális társadalmi térrel összehasonlítva a transznacionalitás viszonylag magas foka jellemez. A német–lengyel térség esetében, amely a transznacionalitás mérsékelt fokát mutatja, a családi összetartozást fenntartó gyakorlatok inkább a nyári vakációkban nyilvánulnak meg, míg az alacsony transznacionalitással jellemezhető német–kazah esetben alig léteznek ilyen gyakorlatok. Ez utóbbi esetben jellemző egész családok és nagycsaládi csoportok kivándorlása, így csak kevés kapcsolat marad a szülőfölddel.

A foglalkoztatottak szempontjából akkor figyelhető meg a *kizsákmányolás* mechanizmusa, amikor a munkáltatók a hatalmi aszimmetriákat kihasználva megsértik a méltányos és legitim gyakorlat mércéit. Konkrét esetben például a jogilag rendezetlen módon foglalkoztatott munkások, akiknek olykor még tartózkodási engedélyük sincs, lemondanak arról, hogy jogilag érvényesítsék igényeiket, mert annak a dilemmának a foglyai, hogy vagy hagyják magukat kizsákmányolni az informális szektorban, vagy a kiutasítást kockáztatják rendezetlen rezidens státuszuk miatt, még akkor is, ha a bíróság a munkáltató ellen ítélné. Ez a munkavállalók és a munkáltatók közötti *hatalmi aszimmetria* megerősítésével jár a jogi és társadalmi viszonyok tekintetében. Az egyenlőség normáinak megsértése – mint az egyenlő bér, amint azt az ILO számos konvenciója is rögzíti – előmozdította az ilyen foglalkoztatási viszonyokról szóló vitákat olyan nyilvános fórumokon, mint a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia (ILO 2010). Ezenkívül szektoriális különbségek is kimutathatók az egyenlőtlenség tekintetében. Például sokkal nehezebb vizsgálatot folytatni háztartásokban vagy építkezéseken, mint állandó üzleti-kereskedelmi helyszíneken. Az európai országok között is különbségek mutathatók ki. Az olyan erősen deregulált piacokon, mint amelyet Spanyolországban is találhatunk, a gondozási szektor és az építőipar tulajdonképpen átmenetet biztosít a formális munkaerőpiacra, amit a rendezetlen jogállású migránsok jogi státuszának rendezését szolgáló kampányok is erősítenek (Leon 2010). Ennek eredményeképpen a kizsákmányolás mechanizmusa nagyobb jelentőségre tett szert.

A kizsákmányolási mechanizmus alaposabb elemzése azt mutatja, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek jellemző módon nem csak a heterogenitás egyetlen dimenziójához kapcsolódnak. A munkáltatók háztartásában növekszik az egyenlőtlenség az erőforrások, a státusz és a hatalom vonatkozásában, amikor migránsok jelennek meg háztartási alkalmazottként. A munkát kereső migránsok foglalkoztatása nem csökkenti a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségeket, mert bár a férfiak és nők közötti munkamegosztást módosítja a kizsákmányolt, főleg női migránsok megjelenése – akiknek köszönhetően a középosztálybeli nők abba a helyzetbe kerülnek, hogy egyértelműbben mozgíthatják előre karrierjüket és ezáltal átalakítják a formális munkaerőpiacok genderspecifikus mintázatait (Nakano Glen 1992) –, ugyanakkor a migráns háztartási alkalmazottak fogla-

koztatása új egyenlőtlenségi mintázatokat hoz létre. A célországok háztartásaiban kialakuló egyenlőtlenségek termelése és a nők státuszának a formális munkaerőpiacon való javulása Németországban vagy Olaszországban a transznacionális folyamatokon keresztül kapcsolódik össze.

A kizsákmányolás a régiók közötti kétirányú *redisztribúcióban* nyilvánul meg. Először is, a gondozásban dolgozók Kelet-Európából Nyugat-és Dél-Európába való kivándorlása azt is jelenti, hogy a célországok magánháztartásaiban dolgozó számos foglalkoztatott olyan ápolónő, aki szakképzettségét még a származási országában szerezte. Az agyelszívás és a „fizikai erő” elszívásának eseteivel más szektorokban is találkozhatunk, például az építőiparban. Ezen folyamatok következtében elvesznek a szakképzésbe fektetett beruházások, sőt még munkaerőhiány is fellép ezeken a területeken a kivándorolt munkaerő származási országában. Hogy teljes legyen a kép, figyelembe kell venni azon fiatalok motivációit is, akik a külföldön sikeresen munkát talált szakmunkások példáján fellelkesülve jelentkeznek a képzésre (Stark 2004), és szintén figyelembe kell venni a visszafelé irányuló migráció, valamint a szülőföldre történő pénzügyi átutalások következményeit is. Magától értetődő, hogy ez a trend veszteségeket generálhat a kivándorlás régióiban, ha a szakképzett munkaerő kivándorlását nem tudja ellensúlyozni a képzés bővítése vagy a külföldi munkaerő toborzása – ez utóbbi jelenséget már a „veszteségek láncolatának” nevezhetjük. Bizonyos mértékig ez a helyzet azokban az országokban, amelyekbe a munkások nem vándorolnak be, hanem csak kivándorolnak; ezekre példák az olyan közép-ázsiai országok, mint Kirgizisztán vagy Üzbegisztán. Végső soron egy olyan hiány keletkezik, amely nem pótolható belföldi vagy külföldi munkásokkal.

Másodszor, regionális szinten, a célországból a szülőföldre irányuló átutalások, amelyek a transznacionalitás megnyilvánulásai, nem ellensúlyozzák az előbbiekben leírt veszteségeket. Nincs világos bizonyíték arra, hogy az egyenlőtlenség csökkenne a háztartások között, legalábbis rövid távon, és különösen a szülőföldön, bár arra van bizonyíték, hogy az átutalások szegénységcsökkentő hatást gyakorolnak a háztartások szintjén (Skeldon 1997), mindazonáltal a kivándorlási országokban nem mindegyik háztartás érintett a nemzetközi migrációban. A társadalmi osztály és a migrációs hálózatokon keresztüli együttműködés jelentős befolyással van a migránsok mobilitásának típusára. Az ebből eredő rétegződésből – amelynél azokat a migránsokat is figyelembe kell venni, akik a köztes kategóriákba tartoznak, a magasan képzett migránsok és a marginalizált migránsok között (lásd Verwiebe 2008) – arra lehet következtetni, hogy a kivándorlás által érintett régiókban nem mindenki ugyanolyan mértékben részesül az átutalás előnyeiből. Rendkívül nehéz bizonyítékot találni, az érintett háztartásokon túlmutatóan, a pénzügyi átutalások „leszívógó” vagy továbbgyűrűző hatásaira. Az bizonyos, hogy a kibocsátó országok kormányzatai számára előnyösek az átutalások. Világviszonylatban csaknem az össze banki átutalások felét a származási ország központi bankján keresztül utalják át a célországok valutájában, amely ezt

követően a származási ország pénznemében utalja át a pénzt a szülőföldön maradt család bankjának.⁷

Ezek a megállapítások ahhoz a kérdéshez vezetnek minket, hogy vajon létrejönnek-e ellentétes irányú társadalmi egyenlőtlenségek is. Hiszen vannak olyan erőforrások is, amelyek redisztribúciója a kivándorlás országai felől a bevándorlás célországai felé irányulnak. A szakképzett munkások kivándorlása mellett kimutatható a *fordított átutalás* is, vagyis a szülőföldről a célországba történő pénzügyi átutalás. A migránsok gyakran kénytelenek jelentős összeget áldozni a célországban való letelepedésre; például azért, hogy tanulmányokat folytassanak, vagy beadjanak egy álláspályázatot vagy egy kérelmet a tartózkodási engedélyre. Nem meglepő, hogy a bevándorlás régióiban a politikai vagy egyetemi fórumokon az ilyen egyenlőtlenségeket hozzák fel bizonyítékként a régiók közötti viszonyok legtágabb értelemben vett igazságtalanságára (Khadria 2009).

Annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk az egyenlőtlenségeket létrehozó mechanizmusokról, figyelembe kell venni az elemzés különböző szintjei – a középszint és a társadalmi szint – közötti interakciókat is. Ezért az egyenlőtlenségekhez kötődő jogi státusz következményeit mindig az (újra)termelődés feltételeinek kontextusában szükséges vizsgálni mind a kibocsátó, mind a befogadó országokban. Például Németországban a kilencvenes évek közepén az építkezéseken egyaránt dolgoztak Közép-Kelet-Európából és az EU más tagállamaiból, főként Portugáliából – ebben az időszakban a portugál építőmunkások csaknem negyede külföldön dolgozott – és Írországból odaszerveződött munkások. A határokon átnyúló munkaszerveződések akkoriban is gyakoriak voltak, és most is azok az építőipar bizonyos szegmenseiben. Az építkezésen zajló munkafolyamatok rendszerint szoros koordinációt igényelnek (Perrow 1986), és tekintettel a számos szereplő közötti együttműködés szükségességére, ez azt jelenti – különösen a nagyszabású építkezéseken –, hogy a hierarchia lapos, és a helyszínen olyan rugalmasan kell hasznosítani a munkaerőt, amennyire csak lehet. A nyereségesség növelése, a határidők betartása és a büntetések elkerülése érdekében erősen motiváltak az építőipari vállalkozók – vagy ebben az esetben alvállalkozók –, hogy előnyt szerezzenek „fekete” vagy legalábbis „szürke” foglalkoztatási szerződésekkel. A bérköltségek leszorítása bizonyítottan költségcsökkentést eredményez, és ez különösen fontos, hiszen igen kicsi a mozgástér a költségek más tényezőinek, mint a gépek vagy építőanyag árának csökkentésére.

⁷ Erre vonatkozóan értelmezendő a Világbanknak az a kezdeményezése a 2000-es évek elején, hogy napirendre kerüljön az átutalások kérdése. A Világbankot az átutalások nemzetközi szervezeteken és nemzeti kormányokon keresztüli ellenőrzése foglalkoztatta, mivel kiderült, hogy a pénzügyi átutalások több mint 50%-át nem bankokon keresztül intézik a migránsok.

Konklúzió és nyitott kérdések

A transznacionális szociális kérdés elemzésének kiindulópontja az egyének, csoportok, térségek és különböző államok közötti kapcsolódások feltérképezése és az egyenlőtlenség azon társadalmi mechanizmusainak megállapítása, amelyek határokon átnyúló tranzakciókban nyilvánulnak meg. Az európai transznacionális társadalmi terekben a munkával és a szociális védelemmel kapcsolatos előzetes konklúzióink az, hogy a migránsok és hozzátartozóik tevékenysége sokszor megerősíti a régi egyenlőtlenségeket, és egyúttal újakat is generál. Megállapítható, hogy míg a határokon átnyúló szociális védelmi stratégiák lényegesen javíthatják az egyének vagy családok megélhetését – például az oktatásra, az egészségügyre, a fogyasztási javakra irányuló átutalásokon keresztül –, addig az alapvető egyenlőtlenség a szülőföld és a célországok között jellemzően fennmarad. A kibocsátó országokban a szociális védelem intézményi formái gyakran ki vannak téve további nyomásnak, például a szakképzett munkások migrációja miatt. A határokon átvélő migráció folyamán új egyenlőtlenségek alakulnak ki, például a kibocsátó országok azon háztartásai között, amelyek kapnak átutalásokat, és amelyek nem, vagy az előbb említett genderspecifikus munkamegosztásban a befogadó régiókban, ahol a célországokban a női emancipáció annak az eredménye, hogy a periféria országaiból érkező nők átveszik a háztartásban a gondozási munkát.

Sürgősen szükséges további társadalomtudományi kutatás ebben a témában, mivel az utóbbi négy évtizedben a nemzetállami határoknak a „negatív integráció” értelmében véghezvitt megnyitása az EU közös piacává nem lett kiegészítve a „pozitív integráció” intézkedéseivel, és az egységes szociális szttenderdek kialakításával (Streeck 1996). Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a gondozási és háztartási szektorban végbement konvergenciát. Példának okáért az utóbbi évtizedben visszafordíthatatlanul haladt előre a gondozási munka áruvá és részlegesen informális munkává válása, nemcsak az erős deregulációt alkalmazó államokban, mint az Egyesült Királyság és Spanyolország, hanem az eddig erős regulációt érvényesítő jóléti államokban is mint Dánia és Svédország (Williams 2012). Ez nyilvánvaló egy olyan szektor bizonyos szegmenseiben, amelyben kevés vonzó állás található, és amely komoly fizikai megerőltetést kíván, és amelyben ezért általában alacsony képzettségű dolgozókat toboroznak. Az Európai Unió liberális piaci paradigmáján belül a piaci nyitás erősíti a határokon átnyúló foglalkoztatás expanzióját. A határokon átnyúló foglalkoztatást erősítik ezen kívül még az európai társadalmak demográfiai átalakulására vonatkozó, széles körben elterjedt negatív előrejelzések is. Eddig nem figyelhető meg az állami gondozási intézmények kibővítése, ami az elsődleges opció lett volna a keynesi jóléti állam korszakában a hatvanas és hetvenes években. Az EU jelenleg uralkodó fiskális és pénzügyi politikájának keretei között aligha lehetséges a szupranacionális szociálpolitika elemeinek kidolgozása. Ez azt is jelenti, hogy a fentiekben leírt, egyenlőtlenséghez kötődő társadalmi mechanizmusok hatásai minden bizonnyal nem gyengülnek, hanem ellenkezőleg, erősödni fognak. Empirikus elemzésünkéből szá-

mos további kérdés merül fel a jövőbeni kutatásra vonatkozóan, és közülük kettő kulcsfontosságú a transznacionális szociális kérdés szempontjából.

Először is részletekbe menően vizsgálni kell a társadalmi egyenlőtlenségek szubjektív jelentőségét és attribúcióját, azon kívül, hogy az empirikus elemzést ki kell terjeszteni a háztartási és gondozási munkán és az építőiparon kívüli más szektorokra is. Ennek az az oka, hogy a transznacionális szociális kérdés kizárólag a normatív szempontból igazolhatatlannak ítélt társadalmi egyenlőtlenségek ellenében fogalmazható meg. Empirikus szempontból az egyenlőtlenségek értékelésének kritériuma rendszerint olyan normákhoz kapcsolódik, amelyek viszonylagosak vagy az adott szituációhoz kötődnek, és lehetővé teszik az olyan rétegek közötti összehasonlítást, amely rétegek társadalmi értelemben nem helyezkednek túl messzire egymástól (Panning 1983). A transznacionális megközelítésnek, természetesen, szembe kell néznie az egyenlőtlenségekre vonatkozó mérhetőség és politikai kommunikáció problémáival, mivel az adatgyűjtés és a politikai diskurzus elsődlegesen nemzetállami keretek között zajlik. A társadalomtudósok számára az az érdekes kérdés, hogy az érintett aktorok az emberek mely kategóriáit és milyen normákat tekintenek relevánsnak az adott foglalkozási és szociális védelmi szervezetekben és a politikai fórumokon. Az egyenlőtlenségek erőforrások, státusz és hatalom szerinti percepciója viszonyítható a kivándorlási oldalhoz, a bevándorlási oldalhoz, további célországokhoz vagy mind a háromhoz. A transznacionális perspektívában az egyenlőtlenségeket „határtalanként” kell értelmezni: míg az államhatárok, és különösen a tagság és a valahová tartozás határai, meghatározzák egy ember életlehetőségeit, a társadalmi, kulturális és gazdasági határok nem feltétlen vágnak egybe a határokon átlépő munkások napi realitásaival. Különösen érdekes eset az EU, mert nemcsak a szegényebb tagállamok lehetnek vonatkoztatási pontok az egyenlőtlenségek szubjektív felmérésére, hanem a jómódú, jóléti államok is – mind az EU viszonylag szegényebb régióiból érkezők, mind az unión kívülről érkezők számára. Az egyének társadalmi életvilága és az ő saját összehasonlítási kritériumaik túlmutatnak az államhatárokon. Kimutatható, hogy a Nyugat-Európában élő és dolgozó, Lengyelországból, Litvániából és Romániából érkező munkavállalók a jövedelem- és karrierlehetőségek tekintetében felfelé irányuló társadalmi mobilitást élnek meg a szülőföldjük helyzetéhez képest, de a célország mércéivel összehasonlítva ők sokkal lejjebb helyezkednek el a társadalmi skálán, mert például nem ismerik el az otthonról hozott iskolai és szakmai végzettségüket (Favell–Recchi, 2011: 74). A kutatás második ígéretes területe arra vonatkozik, hogy milyen módon játszik szerepet a transznacionális szociális kérdés az európai nyilvános fórumokon, vitákban és politikai konfliktusokban. Míg a szociális védelem a határokon átvándorló mobilitás kontextusában könnyen felhasználható szenzációhajhászásra – elég, ha csak a fentebb említett, a „gondozási árvákról” szóló híradásokra vagy a roma kisebbség Nyugat-Európa felé irányuló mobilitására gondolunk –, valójában a nemzetközi migráció maga tántorítja el az EU tagállamait attól, hogy további szupranacionális bevándorlási szabályokat vezessenek be a határokon átlépő munkások védelmére, hiszen

a nemzetállami szociális védelem jelentős része arról szól, hogy szabályozza és részlegesen elszigetelje a nemzetállamilag ellenőrzött munkaerőpiacokat. Még ha a hatáskör szupranacionális szintre való átruházása csak az egyenlőtlenségek (újra)termelődésében jelentkező kirekesztő és befogadó folyamatoknak a nemzetállamoktól az Európai Unióba való áthelyezését jelentené is, az is legalább némi javulást érne el az Európai Unión belül. A nemzetállami és az uniós polgárság egyszerre szolgál eszközként az unión kívülről érkezőkkel szembeni társadalmi elzárkózásra és a belső társadalmi integrációra. Ezzel összefüggésben az az időszzerű szociológiai kérdés, hogy hogyan tolódnak el a konfliktusos folyamatok során a határok, nemcsak területi értelemben, hanem a tagság és a valahová való tartozás határainak értelmében véve is.

Fordította: Török Emőke

Irodalom

- Barron, P. – Bory, A. – Chauvin, S. – Jounin, N. – Tourette, L. (2011): *On bosse ici, on reste ici! La grève des sanspapiers: une aventure inédite*. Paris: La Découverte.
- Bauböck, R. – Ersboll, E. – Groenendijk, K. – Waldrauch, H. (2006): Nationality in Public International Law and European Law. In R. Bauböck – E. Ersboll – K. Groenendijk – H. Waldrauch (eds.): *Acquisition and Loss of Nationality*. Vol. 1: Comparative Analyses, Amsterdam: Amsterdam University Press, 35–104.
- Bettio, F. – Simonazzi, A. – Villa, P. (2006): Changing Care Regimes and Female Migration. *Journal of European Social Policy*, (16), 3, 271–285.
- Cabrera, L. (ed.) (2011): *Global Governance, Global Government: Institutional Visions for an Evolving World System*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Carver, T. – Bartelson, J. (eds.) (2011): *Globality, Democracy and Civil Society*. New York: Routledge.
- Chukanska, M. – Comini, D. (2012): *EU Remittance: Back on the Increase in 2010*. Eurostat, 4/2012 KS-SF-12-004-EN-N. Luxembourg: European Union. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5584312/KS-SF-12-004-EN.PDF/7f0b9711-6914-4d63-95d8-c3753e9ddf16?version=1.0> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Community Charter of the Fundamental Rights of Workers* (1989). http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/charter_fundamental_rights_en.htm (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Crevits, D. – Van Buggenhout, B. (2005): Globalisation, Worker Mobility and Social Protection. In J. Berghman – S. D’Haeseleer – D. Crevits – A. Maes

- J. Van Langendonck – B. Buggenhout (eds.): *Social Protection, Globalised*. Leuven: Leuven University Press, 32–69.
- Della Porte, D. (2005): *The Social Bases of the Global Justice Movement: Some Theoretical Reflections and Empirical Evidence from the First European Social Forum*. Civil Society and Social Movements Programme Paper no. 21, December. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- De Swaan, A. (1988): *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and America during the Modern Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Diewald, M. – Faist, T. (2011): *From Heterogeneities to Inequalities: Looking at Social Mechanisms as an Explanatory Approach to the Generation of Social Inequalities*. Collaborative Research Center (CRC 882), Working Paper no. 1, June. Bielefeld: Bielefeld University. Available at: <http://pub.uni-bielefeld.de/luur/download?func=downloadFile&recordId=2490155&fileId=2490156> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Dreby, J. – Adkins, T. (2010): Inequalities in Transnational Families. *Sociology Compass*, (4), 8, 673–689.
- EC – European Commission (2010): *Why Socio-economic Inequalities Increase? Facts and Policy Responses in Europe* (EUR 24471). Brussels: Directorate-General for Research, Socio-economic Sciences and Humanities.
- European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (1950). <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- EP – European Parliament (2013): *Social Protection Rights of Economically Dependent Self-employed Workers*. IP/A/EMPL/ST 2012-02 PE 507.449, April. Brussels: Directorate-General for Internal Affairs, Employment and Social Affairs.
- European Social Charter of the Council of Europe* (1961). <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/035.htm> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Faist, T. (1997): Migration in Contemporary Europe: European Integration, Economic Liberalization and Protection. In J. Clausen – L. Tilly (eds.): *European Integration in Social and Historical Perspective 1850 to the Present*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, 223–248.
- Faist, T. (2001): Social Citizenship in the European Union: Nested Membership. *Journal of Common Market Studies*, (39), 1, 39–60.
- Faist, T. (2009): The Transnational Social Question: Social Rights and Citizenship in a Global Context. *International Sociology*, (24), 1, 7–35.
- Faist, T. (2012): Toward a Transnational Methodology: Methods to Address Methodological Nationalism, Essentialism and Positionality. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, (28), 1, 51–70.
- Faist, T. – Ulbricht, C. (in press): Constituting Nationality through Transnationality: Categorizations and Mechanisms of Inequality in German Integration Debates. In N. Foner – P. Simon (eds.): *Fear and Anxiety over National Identity*. New York: Russell Sage Foundation.

- Faist, T. – Fauser, M. – Reisenauer, E. (2013): *Transnational Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Favell, A. – Recchi, E. (2011): Social Mobility and Spatial Mobility. In A. Favell – V. Guiraudon (eds.): *Sociology of the European Union*. London: Palgrave, 50–75. <http://adrianfavell.com/favell%20recchi%20social%20spatial%202011.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Goldin, I. – Cameron, G. – Balarajan, M. (2012): *Exceptional People: How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Heidenreich, M. – Wunder, C. (2008): Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe. *European Sociological Review*, (24), 1, 19–36.
- Hondrich, K. (1984): Der Wert der Gleichheit und der Bedeutungswandel von Ungleichheit. *Soziale Welt*, (35), 2, 267–93.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (1966). <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- ILO (2008): *World of Work Report 2008: Income Inequalities in the Age of Financial Globalisation*. Geneva: International Labour Organization. International Institute for Labour Studies.
- ILO (2010) *Decent Work for Domestic Workers: International Labour Conference* (99th Session, Report IV, 1). Geneva: International Labour Organization.
- Khadria, B. (2009): Adversary Analysis and the Quest for Global Development: Optimizing the Dynamic Conflict of Interests in the Transnational Divide of Migration. *Social Analysis*, (53), 3, 106–122.
- Kofman, E. (2012): Rethinking Care Through Social Reproduction: Articulating Circuits of Migration. *Social Politics*, (19), 1, 142–162.
- Leon, M. (2010): Migration and Care Work in Spain: The Domestic Sector Revisited. *Social Policy and Society*, (9), 3, 409–418.
- Lutz, H. (2010): Gender in the Migratory Process. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, (36), 10, 1647–1663.
- McAdam – D., Tarrow, S. – Tilly, C. (2001): *Dynamics of Contention*. New York: Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. (1964 [1950]): *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mau, S. (2010): *Social Transnationalism: Lifeworlds beyond the Nation-State*. London: Routledge.
- Morris, L. (2002): *Managing Migration: Civic Stratification and Migrants' Rights*. London: Routledge.
- Nakano Glen, E. (1992): From Servitude to Service: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, (18), 1, 1–43.
- Panning, W. H. (1983): Inequality, Social Comparison and Relative Deprivation. *American Political Science Review*, (77), 2, 323–329.

- Parreñas, R. S. (2005): *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Pérez Orozco, A. (2009): *Global Perspectives on the Social Organization of Care in Times of Crisis*. Migration and Development Series Working paper 6. Santo Domingo, Caribbean: UN-INSTRAW.
- Perrow, C. (1986): Economic Theory of Organization. *Theory and Society*, (15), 1, 11–45.
- Pfau-Effinger, B. (2000): Conclusion: Gender Cultures, Gender Arrangements and Social Changes in the European Context. In S. Duncan – B. Pfau-Effinger (eds.): *Gender, Economy and Culture: The European Union*. London: Routledge, 262–276.
- Piperno, F. (2007): From Care Drain to Care Gain: Migration in Romania and Ukraine and the Rise of Transnational Welfare. *Development*, (50), 4, 63–68.
- Polanyi, K. (2001 [1944]): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Pustulka, P. (2012): Polish Mothers on the Move: Transnationality and Discourses of Gender, Care and Co-residentiality Requirement in the Narratives of Polish Women Raising Children in the West. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Sociologica*, (4), 2, 162–175.
- Recchi, E. – Triandafyllidou, A. (2010): Crossing Over, Heading West and South: Mobility, Citizenship and Employment in the Enlarged Europe. In G. Menz – A. Caviedes (eds.): *The Changing Face of Labour Migration in Europe*, London: Palgrave Macmillan, 127–149.
- Sabates-Wheeler, R. – Feldman, R. (eds.) (2011): *Migration and Social Protection: Claiming Social Rights beyond Borders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sainsbury, D. (2010): *Welfare States and Immigrant Rights: The Politics of Inclusion and Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Skeldon, R. (1997): *Migration and Development: A Global Perspective*. London: Addison-Wesley.
- Stark, O. (2004): Rethinking the Brain Drain. *World Development*, (32), 1, 15–22.
- Streeck, W. (1996): Neo-Voluntarism: A New European Social Policy Regime? In G. Marks – F. W. Scharpf – P. C. Schmitter – W. Streeck (eds.): *Governance in the European Union*, London: Sage, 64–94.
- Tilly, C. (2005): *Identities, Boundaries and Social Ties*. Boulder, CO: Paradigm.
- United Nations Universal Declaration of Human Rights* (1948). <http://www.supremecourt.ge/files/upload-file/pdf/act3.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.).
- Verwiebe, R. (2008): Intra-European Migration. Is a New Transnational European Middle Class Emerging? *Migration Letters*, (6), 2, 1–19.
- Williams, F. (2012): Converging Variations in Migrant Care Work in Europe. *Journal of European Social Policy*, (22), 4, 363–376.